

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Studia
Litteraria
Serdicensia

Год. II ■ 2022 ■ Кн. 3

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕТО:
ДИАЛОГИЧНОСТ И
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

**БОЯН
ЦЕНЕВ**
ИЗДАТЕЛСКИ ЦЕНТЪР

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	13
Елка Трайкова. За юбилея като духовна съобщност. Институтът за литература на 70 години	16
Николай Чернокожев. Владетели, вяра, сцена	23
Недка Капралова. За ролята на религиозната книжнина в процеса на утвърждаване на българската религиозна и етническа идентичност през първата половина на XIX в.	33
Сава Сивриев. За разказването в „Повест ради страшного и втораго Пришествия Христова“ (Будин, 1814) от Йоаким Кърчовски	41
Андриана Спасова. Първоначални наблюдения върху ръкописните Истории на Найден Геров	51
Николета Пътова. Образът на Иванко – от литературата към историографията	60
Юлия Николова. Баща ми беше феминист преди феминизма	74
Николай Аретов. Образи на богатството и бедността в българската книжнина през XIX в.	90
Йонка Найденова. За българските преводи на „Химн“ от Ференц Кьолчеи	115
Александра Антонова. Михалаки Георгиев или как срещите на културни канони захраниха литературния	131
Пламен Антов. Романово-епопейният потенциал на „Бай Ганю“	143
Румен Шивачев. Доктор Кръстев – между изкуството и религията ...	151
Цветанка Атанасова. Естетика на прехода: критическите текстове на Людмил Стоянов в списание „Хиперион“	164
Любка Липчева-Пранджева. Двете „Германии“ на Кирил Христов – конструкции на въобразената чуждост	184
Марцел Черни. Дана Хронкова. Пражката версия на драмата „Майстор и дявол“. Няколко бележки върху чешкия период на Кирил Христов (1929–1938)	199
Йоана Спасова-Дикова. Актьорът и националната драматургия между двете световни войни	216

Мария Огойска. Посланията на Новозаветното слово в непубликувания роман на Константин Петканов „Петър“	236
Вера Радева. Престъпление и наказание в „Грях“ на Георги Райчев	243
Росица Чернокожева. Страшните детски сънища – своеобразно осъществяване на желанието. Психоаналитичен и психодраматичен ракурс	257
Милена Кирова. От гънките на историята. Модерни идеи в ранната проза от български писателки	269
Емилия Алексиева. „В Париж. Скици“. Пътните бележки на Ана Карима	280
Румяна Л. Станчева. Фаталната жена и самодивата	292
Боряна Владимирова. Образът на призрачната жена в българската социалистическа поезия	308
Елена Борисова. Изговаряне на травмата: майчинството като проблем на българската женска проза след 2000 г.	313
Михаил Неделчев. За българските смисли на определенията <i>авангард</i> и <i>авангардизъм</i> в литературната култура	326
Надия Мискив. „Път, който зове да бъде изминат...“. Предизвикателствата на Атанас-Далчевата поезия	338
Радостин Русев. Изгнание и литература. (Из литературния живот на руските емигранти в България през 20-те и 30-те години на XX век)	344
Пламен Дойнов. Литературата на НРБ във фокуса на микроисторията	357
Георги Цанков. Писането като битка за живот или ние и емигрантската литература	373
Миглена Дикова-Миланова. Съвременният български роман и (пре)написването на историята	378
Остап Сливински. Между живата памет и политическата конюнктура: „Новата историческа вълна“ в славянските литератури на Централно-източна Европа	402
Katica Kulavkova. Intertextual dialogue in contemporary Bulgarian poetry	414
Даниела Асенова. Литературна експедиция: шведските студенти като откриватели на българската литература	426
Благовест Златанов. Парадигмата на деконцептуализираните пароли за допуск в части от литературнотеоретическия дискурс на 21 век	441
Никита Нанков. Холистичният блян: три теми в критиката на Осип Манделщам	451

Мари Врина-Николов. За една „щастлива“ критика на преводите: да поставим различията в диалог, за да изпитаме тяхното съответствие	470
Автори	488

Елена Борисова, гл. ас. д-р

Институт за литература – Българска академия на науките

ИЗГОВАРЯНЕ НА ТРАВМАТА: МАЙЧИНСТВОТО КАТО ПРОБЛЕМ НА БЪЛГАРСКАТА ЖЕНСКА ПРОЗА СЛЕД 2000 Г.

Резюме. Статията разглежда образа на майката и майчинството в контекста на българската проза след 2000 г., представен и реализиран в художествените произведения през неговото екстремно, болезнено проявление. Затворена в отровния кръг на „наследствеността на травмата“, жената в тези творби се опитва да излезе от „майчината матрица“, която по рождение сякаш носи заложена в себе си. Избраните произведения са представителни за визуализацията на „женската перверзия“ и една от формите на нейното проявление е „перверзното майчинство“.

Ключови думи: съвременна българска женска проза, перверзно майчинство, отношенията майка – дъщеря, детска агресия

Жената не става майка просто защото износва децата. Жената се превръща в майка. Интересът към образа на майката и темата за майчинството в българската проза се проявява в произведения на Константин Петканов¹, Георги Караславов² и др. Особено ярък е Димитър-Талевиет образ на Султана³. Едва към края на 90-те години тези теми се проблематизират и от женската проза. Интерпретативната матрица майка – дъщеря през този период започва да се изгражда в относително хомогенен архив, по думите на Ваня Георгиева⁴, на „чувстви-

¹ Романът „Без деца“ (1927) е ангажиран с художественото разрешение на един важен проблем – продължението на рода. Натискът на патриархалните норми към задължителното възприемане на жената като майка, а майчинството – като благословия от Бога, подтиква Тодора към самоубийство. Тя трябва да роди деца, да ги отгледа, да продължи Златановия род, но утробата ѝ е празна, ялова и този непреодолим „недъг“ довежда младото момиче до крайни състояния.

² Романът „Снаха“ (1942) е белязан от травмата, свързана с бездетието на Севда.

³ В романа „Железният светилник“ (1952).

⁴ ГЕОРГИЕВА, В. *Екатерина Каравелова – Лора Каравелова: културноисторическият сюжет „майки-дъщери“ в български контекст*. София: Изток-Запад, 2017.

телните към женския пол изследвания“⁵, десетилетие, в което нараства интересът (в рамките на различни научни парадигми) към историята и същността на женския (творящ) субект.

Въпреки че феминисткото светоусещане в белетристиката е маркирано с липса, историята, хронологията и поколенията на българската женска литература са проследими⁵ в българската женска поезия от началото на ХХ век до края на 90-те години на същия век. Образът на майката и майчинството в контекста на родната ни проза с малки изключения е маркиран и реализиран чрез крайните му проявления. Малко са „празничните“ описания на подобен тип отношения, вероятно заради разпада на връзката след женитбата на девойката. Младото момиче няма власт в семейството, докато не роди деца. Нейната власт нараства, когато синовете ѝ се омъжат и тя стане свекърва. Подобен тип отношения се наблюдават в немалко произведения⁶. Като свекърва (а и майка) тя има задача да възпитава по-младите жени в семейството: да подготви, по думите на Барбара Рийвз-Елингтън⁷, собствените си дъщери да станат бъдещи снахи, да научат снахите си на законите на собственото си домакинство. Оттук авторката представя и двойния смисъл на образа – младата жена е майка-мъченица, а свекървата – майка-светица. По този начин майката-светица гарантира, че нейните дъщери и снахи ще спазват изискванията на обществото. Редът в това общество се поддържа чрез контрола на едни жени над други.

Промените след 1989 година подтикнаха българското общество да търси пътища към самоосъзнаване не само политически и културно, но и психологически. Тези процеси се наблюдават най-ярко в градивната единица на едно общество – семейството, и в едно от ключовите за културата звена – литературата. Литературният ни живот, освободил се от тоталния партийно-държавен контрол, дава тласък на различни тези, изобразителни стратегии и езици на културно мислене. „Отприщването“ на словото от своята скована опубличност преди 89-а е предпоставка за появата на плурализъм на културното преживяване и отхвърляне, твърди Милена Кирова в книгата „Критика на прелома: нови явления и посоки в българската литература от края на ХХ век“ (2002), на „склерозиралото безвреме, в което живуркаше пишещият човек. [...] Националният литературен интерес през последното десетилетие на ХХ век се разпада на огромно множество от локални

⁵ В своята книга „Родена от главата“ (2002) Миглена Николчина проследява три поколения в българската женска поезия.

⁶ Романът на Георги Караславов „Татул“ (1938), както и във вече спомнатите романи „Без деца“ и „Железният светилник“.

⁷ В статията „Майката-светица: един предмодерен модел на връзката майка-дъщеря в българската литература“ – В: *Майки и дъщери. Поколения и посоки на българския феминизъм*. София: Полис, 1999, с. 167–182.

събития и всяко от тях представлява някаква частна система със свой център и механизми на организационен живот⁸.

Повлияна от медийните настроения, отразяващи политическите и социални процеси, белетристиката усвоява вестникарския език и злободневните теми. Творческите търсения са разпънати между необходимостта да бъдат различни, желанието да опазят уютта на старите навици и смътната вяра в алтернативните ценности на „новото време“. През 90-те години женското присъствие в прозата започва да става все по-осезаемо. Произведенията сякаш интуитивно насочват вниманието си към започналите да се разпадат основи на семейството. Много от художествените текстове, писани от жени, са ангажирани с проблематичната връзка майка – деца и с развенчаване на патриархалния модел за майчинство, възприемащ жената като „родена да бъде майка“ заради вродения майчин инстинкт.

Желанието за майчинство е културно предизвикано и уменията на майката са научени, твърди Ан Оукли в своето изследване „Housewife“ (1974). Жената постоянно е насочвана обратно към нейната майчина роля. Сякаш, ставайки майка, трябва да забрави, че е човек и да се превърне в Земяна Мадона. Обществото никога не си задава въпроса постижим ли е този идеал? Защото, водено от представата си за „майчиния инстинкт“, по думите на Евелина Ламбрева (в статията „Перверзното майчинство в романа „Майките“ на Теодора Димова“), то очаква този инстинкт да върши чудеса дори когато жената в своята роля на майка се чувства сама, неопитна, неподготвена, когато самата тя носи на гърба си тежката раница на своето болезнено детство.

Семейството има преобладаваща роля в началното възпитание, потискането на инстинктите и усвояването на езика. С това то има съществена роля във фундаменталните процеси на психическото развитие, в организирането на емоциите според обусловените от средата типове и е основата на чувствата. Семейството предава поведенчески и репрезентативни структури, чието действие излиза от границите на съзнанието. По този начин „се създава поколенческа приемственост, каузалността за която е от ментален порядък“⁹.

Отношенията майка – дъщеря са отношения на силна обич и на пламенно съперничество, дори рисково поле за всякакви злоупотреби. Затворени в порочния кръг на „приемствеността на травмата“, жените в тези произведения се опитват да излязат от същността на „майчина-матрица“, но я носят в себе си заради женската си идентичност.

Майката е матрицата и първият източник на обич. Когато липсата

⁸ КИРОВА, М. Критика на прелома: Нови явления и посоки в българската литература от края на XX век. – *Слово*, 1999–2018: <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=109&WorkID=5569&Level=1>.

⁹ ЛАКАН, Ж. *Семейните комплекси*. София: Сиела, 2012, с. 62.

на родителя – емоционална и физическа – се усеща още от първите години на детето, това е „първична рана“¹⁰, рана във физически, психически и духовен аспект, причинена от раздялата на детето с неговата майка.

Невъзможността да бъде проследена цялата социално-психологическа сложност на отношенията майка – дъщеря и всички възможни връзки между тях насочва настоящата статия към произведения, в които „проблематичният център“ на тези връзки е най-радикално проявен. Същевременно се опитвам да представя различните нюанси в „изговарянето на травмата“ от страна на майката и на дъщерята, проблематичната репрезентация на майчинството (от страна на майката и на дъщерята) в българската женска проза след 2000 година; начините, по които то е визуализирано посредством емоционалната и физическата крайност, с която героините в произведенията на Мария Станкова, Теодора Димова, Елена Алексиева и др. изграждат, изговарят, подхранват травмата на не/осъщественото майчинство и най-вече – пренасят я от поколение на поколение посредством дъщерята. Обсебващата, самоунищожителна връзка е следствие от невъзможността майката да се отдели от дъщерята не само емоционално, но и физически. Тази невъзможност възпрепятства и отделянето на майката от собствената ѝ майка. Вследствие на това жената използва дъщерята като компенсация за травмите, страданията и потисничествата.

Избраният художествен материал е представителен за разгръщането на т.нар. „женска перверзия“¹¹ и една от формите на нейното проявление е „перверзното майчинство“. Източник на перверзията по думите на Естела В. Уелдън при мъжете и при жените се крие в нарушената връзка между бебето и майката, но условията на последващата перверзия на възрастниците се различават при двата пола. И двамата атакуват майката, която злоупотребява, деиндивидуализира, но жените искат да атакуват тази майка, докато тя се интернализира в тяхното тяло или я търсят в собственото си майчинство. Типичните перверзии при жените водят до себеосакатяване, разгърнато в неговите крайни проявления от произведенията, или злоупотреба с децата. Разликата между мъжката и женската перверзия се изразява в целта. Докато при мъжете актът е насочен към външни обекти, при жените обикновено е съсредоточен към самите тях или срещу тяло, обекти, които те възприемат като собствени създания: техните деца. В двата случая телата на бебетата са третираны като частични обекти.

¹⁰ Проявленията на „първичната рана“ в ранна детска възраст са подробно описани в книгата на Нанси Нютън Верие „Първичната рана. Да докоснем света на осиновеното дете“ (2005).

¹¹ За първи път женската перверзия е последователно изследвана и описана през 1988 г. от английската психоаналитичка Естела В. Уелдън в изследването „Майка. Мадона. Курва. Прославянето и унижението на майката и жената“ (1988).

Майчинството като перверзия настъпва в момента на разпределение на вътрешните умствени структури, при което майката се чувства не само емоционално осакатена, с огромни психологически и физически изисквания към бебето, но също така безсилна да получи удовлетворение от други източници. На перверзията според Мелани Клайн се гледа като на смущение на идентичността с шизоидна природа, свързано с неуспешен нагон към разрушаване на самия себе си и на обекта.

При женската перверзия не само тялото, но и неговите мисловни репрезентации се използват за изразяване на садизъм и враждебност. Неспособна да получи удовлетворение от друг източник, майката възприема заобикалящия я свят като несъществуващ във всякакъв здравословен, подкрепящ начин. Това я кара да се чувства безсилна и поради тази причина изживява перверзното си поведение като единствената сила, с която разполага.

Връщането към разрушителните модели на раждането и детството както при майките, така и при дъщерите, е импулс, с който жената упражнява власт, мястото, където може да отмъсти и да получи възмездие за собствената си злоупотреба и деиндивидуализация, а бебето се превръща в приемник на „отмъщението“ към майката.

В някои от произведенията проблематичното майчинство не се проявява като частен случай, а като последователно тематично ядро, около което продължават да се обговарят причините за „разпадането“ на семейството, в частност майчинството, и неговите последици върху децата. Важна особеност в текстовете е, че поставят равенство между образа на семейството и образа на майката. Стане ли дума за семейство, майката или е превзела целия фокус на творбата, или напълно отсъства от нея. Тук трябва да направим уговорката, че пълнокръвното присъствие на майката в интерпретациите на образа на семейството може да е задочно през разкази на децата, през проявления на травмите на детето, предадени от майката, но може и да усещаме нейното присъствие и през насилието над нейните деца – независимо дали е психическо, или физическо. Романите навлизат в семейните отношения през образа на жената – била тя майка, баба, дъщеря или друга роднина. Отхвърлянето на майчинството е следствие от нездравата връзка, която момичето е имало със собствената си майка. Тези отношения са предпоставка за зараждането на страхове и неувереност относно природно обособената способност да дадеш живот.

От произведенията, които ще разгледам, най-ярък и болезнен пример за свалянето на майчинството от пиедестала на неговата сакралност е романът на Теодора Димова „Майките“ (2006). За него Милена Кирова твърди, че „е отзвук на наченалото психологическо и соматично разлагане на майчината „институция“, на усъмняването в традициите на патриархалната нравственост, възприемаща майчин-

ството „като символ на началата, в които е възпитан (и които стават съдба на) всеки човек. Майчинството е разпънато върху кръста на патриархалната нравственост да се мисли женското в опозиция (свещицата майка, която умее да чака), или лошото (тази, която отказва да изпълнява „нормалните“ задължения)“¹².

Болезненото психологическо и соматично разлагане на майчината „институция“ се наблюдава също така и в романа „Трикракото куче“ (2006) на Мария Станкова. Забързаното майчино ежедневие, постоянните ѝ пътувания и любовници превръщат дъщерята в несигурна млада жена заради лишеността от грижи:

Лили мечтаеше да чуе „мама много те обича“. Копнееше. Искеше приказка преди сън, искаше пържена филийка и чаша мляко, искаше...¹³

Израснало с подобен авторитет, момичето започва да се съмнява в качествата на майчинството и го отхвърля като че ли е неизлечима болест. Изпитва ужас при мисълта, че някой ден ще „повтори“ своята майка. Прави аборти и „тогава откри алкохола. [...] Тя не мислеше. Обаче то тежеше, придърпваше я надолу и като пиеше, много плачеше“¹⁴. Емоционално и физически лишено от грижи дете се превръща в огледало на собствения си родител. Изживяването на постоянната липса на авторитетната фигура на майката провокира деструктивно поведение, непреодолима душевна ерозия и в крайна сметка прекъсва предаването на майчинството в следващите поколения. Отказът от бременността е отказ от връщане към разрушителните модели на собственото раждане и детство на героинята. Наказвайки тялото с бездетие, Лили несъзнателно освобождава нероденото дете от трагедията на майчината алиенация.

Жената в историите на Мария Станкова убива детето си или се опитва то „да се изгуби“, или „да го забрави“ някъде. Прекъсната е фундаменталната връзка, свързваща едно човешко същество с друго. В романа „Сузана и зяпачите“ (2012) майката на „горкото“ е шизофреничка, която се обесва (обесва се и майката на Христина от романа „Майките“ на Т. Димова). Самонараняването от страна на родителката предопределя горчивите места в детството на дъщерята, оставена на грижите на бабата, която изговаря притесненията си от наченалото в семейството майчино проклятие. Когато разказва „майчината любов“, по думите на Инна Пелева, Мария Станкова е все така скептична. Това, което наричат „майчина любов“, винаги ли има право да обгрижва, да пази, да налага живот. И в романа на Женя Димова „Ела и съдините“ (2009)

¹² КИРОВА, М. Майките, нашата болест. – *Култура*, № 32, 23.09.2005: http://www.online.bg/kultura/my_html/2382/book.htm.

¹³ СТАНКОВА, М. *Трикракото куче*. Пловдив: Жанет 45, 2006, с. 37.

¹⁴ Пак там, с. 38.

Ела е изоставено дете. Вая, перфектна домакиня и любяща майка, в един момент напуска семейството. Животът на момичето преминава в низ от страхове и болка от загубата на майката, в непреодолим страх от повтаряне на действията на жената, която ги е напуснала: „с толкова объркани представи влязох в живота само за да не бъда оприличена на жена, способна да напусне дома и детето си“¹⁵. Създаването на семейство, в което любовта е отстъпила място на дълга и призиванието на жената да бъде майка и съпруга, е обречено на разпад особено когато ежедневните задължения се превръщат в бреме. Патриархалният модел се разпада, майката не е в състояние да приеме своята роля, но детето отново се озовава в омагьосания кръг на незавършеното психологическо отделяне от „институцията“ на майката.

Може ли да има добра майка, се пита Пелева? Невинна майка? Според точно тези дъщери? Колко е трудно с Майката. Колко е трудно без Майката. Виновна е, когато е тук, но е виновна и когато я няма. В „Нобелистът“ (2012) на Елена Алексиева отношенията между майка и дъщеря са изградени върху непоносимост и собственическо чувство. Героинята на Алексиева Ванда Беловска се отдава на полицейската професия, отделя се от жилището на майката, която отказва да приеме, че дъщерята има свой собствен живот, и за да не е самотна, отглежда гущер, „който да запълни всички останали липси, големи и малки“¹⁶.

И в този роман „оковите на майчината любов“ превръщат дъщерята в безпомощно, раздробено, погълнато и смляно създание, което също отказва майчинството, разкъсано от заплашителната мощ на майчината утроба, но същевременно зависимо от „психическата плацента“ на родителката. Майката живее с пораснало дете, тя несъзнателно използва неговата енергия, съществува енергийно за негова сметка и държи то да усеща зависимостта към утробата, която го е износила и родила. И Ванда, както героините на Мария Станкова и Жения Димова, не е в състояние да изгради нормална връзка с мъж от страх да не повтори обсебеността, от която не може да се откъсне.

Героинята на Теодора Димова Адриана от едноименния роман също поема по пътя на самотата заради примера на посредствената си майка, която, вгълбена в собствения си религиозен свят, пророчески е прозряла, „извайвала до перверзно очакване падението на дъщеря си“¹⁷. Майчинството я отвращава, възприема го като синдром на ужасна болест, наречена безсилие и отчаяние.

Жената превръща своето поколение в духовен, а оттам и във физически инвалид. Дъщерята живее като сянка на собствената си майка и

¹⁵ ДИМОВА, Ж. *Ела и съдините*. Пловдив: Жанет 45, 2009, с. 74.

¹⁶ АЛЕКСИЕВА, Е. *Нобелистът*. София: Сиела, 2012, с. 28.

¹⁷ ДИМОВА, Т. *Адриана*. София: Сиела, 2007, с. 73.

влачи психическото заболяване, съществуващо в семейството. Тежката травма дори и в зряла възраст се съхранява в мозъка и бива изговаряна. Неназовимите на пръв поглед страдания, черните дупки на болката, предизвикват парализа на психиката и тялото, непоправим разрыв между личността и останалия свят. Единствените докосвания, които получава Яна Илинда в романа „Емине“, са наситени с омраза и насилие.

Шамар след шамар. [...], развали живота ми, затова ли те родих, да ме разваляш непрекъснато [...], Яна Илинда стоеше пред нея в петгодишното си тяло и съжеляваше, че е родена.¹⁸

В прозата на Теодора Димова се осъществява най-радикалната реализация на разрушителната връзка между майка и дъщеря. Депресията, както и траурът по изгубения или задушавания с присъствието си обект, активира перверзното майчинство, краен продукт на постоянното насилие или на хроничното детско пренебрегване. Възпроизвеждането на майчинството, независимо дали е с отказа от него, или проектирано върху детето, възпроизвежда и осакатената женска емоционалност, превърнала инфантилния страх и безсилие в жестоко господство – насилие или омраза срещу някой по-слаб.

Перверзните майки се опитват да преодолеят един огромен страх от загуба на майката. Невъзможността да се насладиш на усещането за собствено развитие като отделна личност подтиква жената да се възприема като непълно същество, като част от своята майка; изпитва недоволство, дори желание за отмъщение, когато бебето е живо и до известна степен независимо. Те не само виждат себе си с разорено тяло, но също така се чувстват унижени от съдбоносната раздяла.

Вследствие на омагьосващия полюс на омразата Яна Илинда „тайно пиеше хапчета против деца [...], че не желае, че никога не иска да има дете, че изпитва погнуса, физически ужас от мисълта за дете“¹⁹. Дъщерята обаче ражда момиче (Неда) и напуска своя съпруг, оставяйки му детето. Грехът на отчуждението между майката и дъщерята ще се предаде на следващата жена в семейството. Този процес не може да се неутрализира. Нито едно от произведенията на Теодора Димова, а и на другите споменати авторки, не дава шанс на майчинството да се реабилитира, да се очисти от чернилката на своето наследство, защото, както самата Димова твърди, „раните от детството с нищо не могат да бъдат наваксани. Те ужким зарастват, а остават белези и в някакъв момент винаги зейват“²⁰.

Романът „Майките“ дава израз на саморазрушителните агресивни импулси както на майките, така и на децата. В някои от историите

¹⁸ ДИМОВА, Т. *Емине*. София: Сиела, 2001, с. 48.

¹⁹ Пак там, с. 97.

²⁰ Из непубликуван разговор с Теодора Димова.

дори бихме могли да проследим развитието на болезненото майчинство назад в поколенията. Такъв е случаят с историята на Андрея. Майката (Христина), медикаментозно зависима, с видения от ада на скръбта, с чернилката на бездънните си депресии, влачи живота след себе си като дрипа, стъпвайки по парчета от душата на дъщеря си. Христина насилва емоционално дъщерята със собствената си разруха и същевременно наказва своята майка заради това, че се е самоубила, обесвайки се.

Малтретирана по този начин, дъщерята реагира на майчината експлоатация: „Мамо, всичко ме боли. Всичко. Мисля, че и аз като теб няма да мога да живея“²¹. Обременената и сложна репрезентация на майчиния образ в съзнанието на Андрея, а и на останалите деца в романа, подхранва непреодолимостта на майчиното „робство“ и го превръща в деструктивен агресивен импулс. „Ти си рана в мен“, казва Андрея, останала без кожа, рана, която я задушавя, предизвиква омраза, зависимост и същевременно я подготвя да създаде свой дом – от паяжини и тъга, дом от тъмнина.

Всички деца в романа на Теодора Димова живеят в разбити семейства – с липсваща майка, осиновени, с майка, която им насажда вина заради това, че са се родили. От жертви те се превръщат в убийци, убиват единствения човек, който ги обича и подкрепя – учителката Явора, идеализираната заместителка на майките. От особена важност е мястото на престъплението, беседка в квартална градинка. Тя се превръща в сакрално пространство, в което децата се израждат от утробата на своите майки, еманципират се, като разкъсват тялото на Явора, на майката. От една страна, с убийството на Явора децата буквализират символното майцеубийство. Разкъсват тялото ѝ, опиянени от екстаза на кръвта, на ритуалната „омофагия“²², опитвайки се да възстановят всяка погубена от майките им част и да постигнат себе си. От друга страна, извършват жертвоприношение върху олтара на собствените си съдби, белязани от гротескното клеймо на майчината утроба. Жреците в храма на агонията, на прокълнатото си раждане, очистват, измиват себе си в пролятата кръв, осъществяват „пренасяне върху изкупителната жертва на силите на злото [...], които ритуалът по умъртвяването прогонва“²³.

Езикът на майките и дъщерите в романите е радикализиран, свален от piedestала на неговата „обгръщаща нежност“ и визуализира меланхолно-депресивните емоционални състояния на героините,

²¹ ДИМОВА, Т. *Майките*. София: Сиела, 2006, с. 19.

²² Ритуалната омофагия е връхната точка на мистичното единение между човек и бог, извършвана с жертвоприношението на жертвено животно, чиито меса се поемат сурови. Посредством символична омофагия децата се сливат с тялото на Явора и със своите майки, но едновременно с това го разпарчетосват, за да постигнат прераждането си.

²³ ДЯКОВ, Т. *Митология, фолклор, литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003, с. 189.

преживяването на загубата на обекта и изменението на значещите връзки в семейството. Вместо да действа като компенсаторна реакция по думите на Юлия Кръстева, езикът свръхактивира двойката тревожност – наказание, като по този начин се включва в поведенческото и мисловно забавяне, характерно за депресията. Невъзможността да се понесе загубата на обекта, както и неспособността на героините да намерят компенсаторен изход от онези състояния на оттегляне от света, при които обектът търси убежище в преструването на умрял или дори смъртта, активира меланхолния им канибализъм.

Езикът на майките е и средство, с което те допълнително раздробяват, държат в плен своите дъщери, „поглъщат ги през устата“, опитвайки се да възкресят себе си чрез това символично „изяждане“ на другия. Болката на майката от загубата на нейната майка не прикрива чувство за вина или пък греха от отмъщението срещу всепоглъщащата утроба, а е архаичен израз на нарцистична рана, несимволизируема, неназовима и толкова преждевременна, че никакъв външен обект не би могъл да бъде съотнесен към нея. Проявленията на перверзното майчинство, тъгата и меланхолията са единствените „обекти“, към които героините на произведенията са привързани и които опитомяват, радикализират поради липсата на друг обект. Емоционалното и физическото самоубийство е действие, с което всяка една героиня се слива с тъгата – „с една любов, невъзможна, недокосвана, винаги другаде, подобно на обещанията на небитието и смъртта“²⁴. „Изговарянето на травмата“ в произведенията на българската женска проза след 2000 г. се конструира не само словесно, но и посредством предмети, които са символните еквиваленти на онова, което липсва. Това „означаване“ на тъгата (независимо дали се изразява в играта на децата в романите – Яна Илинда изпада в ужас само при мисълта, че куклите, с които си играе, ще забременеят – агресивните им състояния, емоционалните пропадания на героите) произвежда в Аза елементи, чужди на външния свят, които поставя в съответствие с изгубената или изместена овъншностеност. Тогава, по думите на Ю. Кръстева, възниква наличие вече не на еквиваленти, а на същински символи, някаква трета институция – форма, схема. Драматургията на персонажите и имплицитната символност представляват семиологична репрезентация на борбата на субекта със символния срив. Така литературната репрезентация, както Ю. Кръстева подчертава, не е преработване в смисъла на „осъзнаване“ „на вътрешно- и външнопсихическите причини за моралното страдание; в това тя се отличава от психоаналитичния път, който се стреми да разгради симптома“²⁵.

²⁴ КРЪСТЕВА, Ю. *Черно слънце: Депресия и меланхолия*. София: Гал-ико, 1999, с. 20.

²⁵ Пак там, с. 34.

Литературната репрезентация на проблематичната връзка майка – дъщеря притежава както реална, така и въображаема въздействие, свързана по-скоро с катарзиса, отколкото с преработването на патологиите и травмите. Тя е едновременно терапевтично средство, но преработва посредством художествения инструментариум неумолимата немощ и копнеж по майчината фигура.

С достигането до дълбочината на разранените души на героините произведенията развенчават мита за прославянето и възвеличаването на майчинството, а посланието, което долавяме индиректно, е че идеалното майчинство е непостижимо. Жената се оттласква от изискванията към и ролята на майката: усмихната, мила, сърдечна, търпелива, справяща се безпроблемно с потребностите на детето. Тя поема ролята да отгледа физически здрави и душевно уравновесени деца. Но какво се случва, когато жената е вгледана в собствените си травми, неспособна да преодолее емоционално липсващата майка, концентрирана единствено върху себе си, живееща в собствен свят, в който детето е нежелана трудност и тежест, с която тя няма да се справи? Ужасени от въпроса „Искам ли наистина да имам дете?“, повечето героини потъват във водовъртежа на майчинството или умишлено капсулират своята утроба, за да прекратят усещането за осакатен живот. Подобен тип „осакатяване“ обаче е временно потискане на проблем, към който може би трябва да се подходи не с въпроса „Искам ли дете?“, а с изминаването на трудния път до „Майко, прощавам ти!“

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

АЛЕКСИЕВА, Е. *Нобелистът*. София: Сиела, 2012.

ГЕОРГИЕВА, В. *Екатерина Каравелова – Лора Каравелова: културноисторическият сюжет „майки – дъщери“ в български контекст*. София: Изток-Запад, 2017.

ДИМОВА, Т. *Майките*. София: Сиела, 2006.

ДИМОВА, Т. *Адриана*. София: Сиела, 2007.

ДИМОВА, Т. *Емине*. София: Сиела, 2001.

ДИМОВА, Ж. *Ёла и съдините*. Пловдив: Жанет 45, 2009.

ДЯКОВ, Т. *Митология, фолклор, литература*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.

КИРОВА, М. Критика на прелома: Нови явления и посоки в българската литература от края на ХХ век. – *Слово*, 1999 – 2018: <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=109&WorkID=5569&Level=1> [прегл. 01.05.2018].

КИРОВА, М. Майките, нашата болест. – *Култура*, № 32, 23.09.2005: http://www.online.bg/kultura/my_html/2382/book.htm [прегл. 01.05.2018].

КРЪСТЕВА, Ю. *Черно слънце: Депресия и меланхолия*. София: Гал-ико, 1999.

КЛАЙН, М. *Любов, завист, благодарност (избрани статии)*. София: ЛИК, 2005.

ЛАКАН, Ж. *Семейните комплекси*. София: Сиела, 2012.

ЛАМБРЕВА, Е. Перверзното майчинство в романа „Майките“ на Теодора Димова. – *LiterNet*, № 1 (86), 10.01.2007: http://litenet.bg/publish17/ev_lambreva/t_dimova.htm [прегл. 01.06.2018].

НИКОЛЧИНА, М. *Родена от главата. Фабули и сюжети в женската литературна история*. София: СемаРШ, 2002.

ПЕЛЕВА, И. Български писателки от 90-те до днес: смъртоносната изключителност, Бог и Антон Страшимиров. (Е. Дворянова, Т. Димова, М. Станкова, К. Ангелова, А. Стамболова, Е. Алексиева). – *Страница*, 2012, бр. 3, с. 134–181.

РИЙВЗ-ЕЛИНГТЪН, Б. Майка–светица: един постмодерен модел на връзката майка–дъщеря в българската литература. В: *Майки и дъщери. Поколения и посоки на българския феминизъм*. Съст. Р. Мухарска. София: Полис, 1999, с. 167–182.

СТАНКОВА, М. *Бейби лъжкиньо. Тъмни разкази*. Пловдив: Жанет 45, 2004.

СТАНКОВА, М. *Трикракото куче*. Пловдив: Жанет 45, 2006.

СТАНКОВА, М. *Сузана и зяпачите*. Пловдив: Жанет 45, 2012.

REFERENCES

ALEKSIEVA, E. *Nobelstat*. [The Nobel Prize Winner.] Sofia: Ciela [publ.], 2012.

DIMOVA, T. *Adriana*. [Adriana.] Sofia: Ciela [publ.], 2007.

DIMOVA, T. *Emine*. [Emine.] Sofia: Ciela [publ.], 2001.

DIMOVA, T. *Maykite*. [Mothers.] Sofia: Ciela [publ.], 2006.

DIMOVA, Zh. *Èla i sadinite*. [Èla and the Vessels.] Plovdiv: Zhanet 45 [publ.], 2009.

DYAKOV, T. *Mitologia, folklor, literatura*. [Mythology, Folklore, Literature.] Sofia: “St. Kliment Ohridski” University Press, 2003.

GEORGIEVA, V. *Ekaterina Karavelova – Lora Karavelova: kulturnoistoricheskiyat syuzhet “mayki–dashteri” v balgarski kontekst*. [Ekaterina Karavelova – Lora Karavelova: “Mothers–Daughters” Culturalhistorical Plot in Bulgarian Context.] Sofia: Iztok-Zapad [publ.], 2017.

KIROVA, M. *Kritika na preloma: Novi yavlenia i posoki v balgarskata literatura ot kraya na XX vek*. [Critique of Breakthrough: New Phenomena and Directions in Bulgarian Literature from the End of the 20th c.] In: *Slovo* [online], 1999 – 2018. Retrieved: <http://www.slovo.bg/showwork.php?AuID=109&WorkID=5569&Level=1> [seen 01.05.2018].

KIROVA, M. *Maykite, nashata bolest*. [Mothers, Our Disease.] In: *Kultura* [online], № 32, 23.09.2005. Retrieved: http://www.online.bg/kultura/my_html/2382/book.htm [seen 01.05.2018].

KLEIN, M. & O. TODOROV (ed.). *Lyubov, zavist, blagodarnost (izbrani statii)*. [Love, Guilt, Gratitude (selected articles).] Sofia: LIK [publ.], 2005.

KRISTEVA, J. & E. RAYCHEVA (trans.). *Cherno slantse: Depresia i melanholia*. [Soleil noir. Depression et melancolie.] Sofia: Gal-iko [publ.], 1999.

LACAN, J. & K. TOCHEVA, A. CHAUSHEV (trans.). *Semeynite kompleksi*. [Les complexes familiaux.] Sofia: Ciela [publ.], 2012.

LAMBREVA, E. Perverznoto maychinstvo v romana "Maykite" na Teodora Dimova. [The Perverted Motherhood in "Mothers" by Teodora Dimova] In: *LiterNet* № 1 (86), 10.01.2007. Retrieved: http://liternet.bg/publish17/ev_lambreva/t_dimova.htm [seen 01.06.2018].

NIKOLCHINA, M. *Rodena ot glavata. Fabuli i syuzheti v zhenskata literaturna istoria*. [Born from the Head. Plots and Plots in Women's Literary History.] Sofia: SemaRSh [publ.], 2002.

PELEVA, I. Balgarski pisatelki ot 90-te do dnes: smartonosnata izklyuchitelnost, Bog i Anton Strashimirov (E. Dvoryanova, T. Dimova, M. Stankova, K. Angelova, A. Stambolova, E. Aleksieva). [Bulgarian Writers from the 90s to the Present: Deadly Exclusivity, God and Anton Strashimirov (E. Dvoryanova, T. Dimova, M. Stankova, K. Angelova, A. Stambolova, E. Aleksieva).] In: *Stranitsa*, 2012, № 3, pp. 134–181.

RIYVZ-ELINGTAN, B. Mayka–svetitsa: edin postmoderen model na vrazkata mayka–dashterya v balgarskata literatura. [Mother–Saint: a Postmodern Model of the Mother–Daughter relationship in Bulgarian Literature.] In: MUHARSKA, R. (ed.). *Mayki i dashteri. Pokolenia i posoki na balgarskia feminizam*. [Mothers and Daughters. Generations and Directions of Bulgarian Feminism.] Sofia: Polis [publ.], 1999, pp. 167–182.

STANKOVA, M. *Beybi lazhkinyo. Tamni razkazi*. [Baby Liar. Dark Stories.] Plovdiv: Zhanet 45 [publ.], 2004.

STANKOVA, M. *Suzana i zyapachite*. [Suzana and the Onlookers.] Plovdiv: Zhanet 45 [publ.], 2012.

STANKOVA, M. *Trikrakoto kuche*. [The Three-Legged Dog.] Plovdiv: Zhanet 45 [publ.], 2006.

WELLDON, E. *Mother, Madonna, Whore: The Idealization and Denigration of Motherhood*. London: Other Press, 2004.

TRAUMA EXPRESSION: MOTHERHOOD AS A PROBLEM OF BULGARIAN WOMEN'S PROSE AFTER 2000

Abstract. The Article emphasizes the image of the mother and motherhood in the context of Bulgarian prose after 2000, realized very extrem and painfully manifested in that kind of works. Locked up in the poisonous circle of "the heardity of trauma" the woman in this works tries to get over the "mother matrix", because she is burn with it. The selected works are representative of the visualization of the so called "female perversion" and one of the forms of its manifestation is "perverted motherhood".

Keywords: contemporary Bulgarian women's prose, trauma, perverse motherhood

Elena Borisova, Assist. Prof., PhD
ORCID ID: 0000-0003-0109-972X
Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchencki Prohod Blvd. (Block 17), Sofia 1113
E-mail: elena39789@gmail.com

Studia Litteraria Serdicensia, кн. 3

Литературознанието: диалогичност и предизвикателства

Съставители и редактори Александра Антонова, Андриана Спасова,
Мария Пилева

Корица и оформление Александра Антонова

Предпечат Михаил Новак

формат 16/70/100

печатни коли 31.25

тираж 55

Издателски център „Боян Пенев“

Институт за литература – Българска академия на науките

Печат „Дайрект Сървисиз“ ООД